

## INTRODUCCION

Catalonha e Aran son treballant ena redaccion d'un nau estatut de Catalonha. Entà poder arténher naues demanes, es hèti istorics se presenten coma era justificacion des madeishes. Ath long dera istòria, Aran a demanat ath poder politic eth reconeishment des sòns usos e costums. Es tempsi an anat cambiant, mès es aranesi an anat treballant, a trauèrs des sues institucions publiques, ena salvaguarda des sòns privilègis.

Era istòria d'Aran mos mostre moments istorics enes quaus es demanes d'un pòble e es responses des autoritats an marcat era diferéncia: Eth tractat d'Emparança de 1175, eth document dera Querimònia de 1313, er autrejament dera Bailia Generau d'Aran per Jaime II, eth Decret de Nua Planta de Felip V e era sua influéncia en Aran, es ratificacions des privilègis enquia Ferran VII e era abolicion deth Conselh Generau en 1834, entre d'alti.

Eth present document nomete es hèts istorics mès importants qu'an influït ena Val d'Aran. Aquest relat comence en moment de coneishment des prumèras hònts escrites que parlen sus Aran. Entà redactar-le s'an revistat es estudis que diuèrsi autors an publicat sus Aran. Ua grana part des documents nomentats se trapen custodiats en Archiu Istorik Generau d'Aran.

Seccion d'Istòria der Institut d'Estudis Aranesi

## Aran e es reis d'Aragon

Pendent es sègles X e XI, Aran ei vinculada damb es tèrres deth Palhars e Ribagòrça. Ató, bisbe deth Palhars, Ribagòrça e Sobrarbe (920-949) proclamaue qu'era sua jurisdicción arribaua enquiara Val d'Aran.<sup>1</sup> Se credem ua brèu notícia contenguda en "Fragmentum Historicum" deth Cartulari d'Alaon, es comdes dera Ribagòrça aurién governat Aran entre es sègles IX e XI. Era cronica da era notícia dera mòrt de Guillem Isarn II (1011 a 1017 de deseme) a mans des aranesi.<sup>2</sup>

S'ignòre com es reis aragonesi se hèn damb eth contròl dera Val. Deuec contribuïr era extension dera influéncia d'aguesti pendent eth sègle XI e principis deth XII vers era Ribagòrça, eth Palhars e er airau meridionau der antic comdat de Tolosa. Quauqui autors parlen deth maridatge en Jaca eth 27 d'agost der an 1036 de Ramiro I damb Gerberga Ermessenda de Bigòrra, hilha de Bernat I, comde en part de Carcassona e de Bigòrra e senhor de Foish, e de Garsenda I, comdessa de Bigòrra. Es vals de Manhoac, Nèsta, Aura, Barossa e Aran serviren de dòt dera núvia.<sup>3</sup> Si aguesta notícia siguesse cèrta era Val d'Aran auie tornat a entrar laguens der airau d'influéncia política des territòris deth costat nòrd des Pirinèus en un periòde qu'anarie des deth 1017 ath 1036.

Eth 29 de seteme de 1104, pressumptament morie ena Val d'Aran Pere I eth de Huesca, rei d'Aragon, Navarra e comde de Ribagòrça e Sobrarbe. Aguest hèt siguec redactat 50 ans mès tard pes escriptors dera "*Cronica d'Alaó renovada*" dident "*Quo etiam propria migracione mortuo in Aran*" (Mort aquest també a l'Aran, de viatge).<sup>4</sup> En un aute document, ua carta conservada en eth cartulari de Saint Sernin de Tolosa de Lengoadòc, redactada en Navarra, mencione qu'era venta se hèc "*in anno quo mortuus est rex Petrus, ultra portos, in terra Gastonis*".<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Abadal i de Vinyals, R. d'. *Dels visigots als catalans. La formació de la Catalunya independent*, pag. 69. Còts e Casanha, P. *Aproximació a la interpretació arquitectònica i dels nivells d'ús de la torre del Castèth de Les*. pag. 421-438

<sup>2</sup> "Toda, després de la mort de Sunyer i dels seus germans, donat que romania vídua i sense fill, va fer cercar a Castilla el seu nebot anomenat Guillem Isarn, el qual havia estat engendar pel prenominat Isarn d'una concubina i es trobava a la cort del rei Sanç, el seu oncle. Aquest, tornant amb un nombrós exèrcit que li havia estat donat per l'abans esmentat Rei, va fer fugir malmesos els musulmans que ocupaven la totalitat del comtat de Pamplona. [L'esmentat Comte] el van matar uns homes a Aran per tal com reclamava aquella terra donat que el seu pare, avi, i, en especial, el bisbe Ató, germà del comte Bernat, l'havien posseïda, i com que reclamava aquella terra basant-se en el dret hereditari, [els aranesos] comentaren entre ells: "Heus aquí l'hereu, veniu, matem-lo i fem-nos amb la seva heretat. Aquesta és la causa per la qual [els aranesos], oh dolor!, es troben encara avui sense senyor." Real Academia de la Historia. *Fragmentum Historicum* del Cartoral d'Alaó, folis 103v-104. Còpia del segle XIII B.C., Reserva, ms. 729. Còpia deth sègle XVIII. B.C. Reserva, ms. 426. Còpia del segle XIX. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>3</sup> Soler i Santalo, J.. *La Vall d'Aran*, pag. 60-61. Rocafort, C.. *Geografia general de Catalunya. Província de Lleida*, pag 893. Comet, R. *L'enclave espagnole du Val d'Aran...*, pag. 24. Còts e Casanha, P.. ob.cit. pag.421-438

<sup>4</sup> Real Academia de la Historia. *Fragmentum Historicum* del Cartoral d'Alaó, foli 104. Llobet, Apendix I, doc. 5. *España Sagrada*, pag. 323-329. Serrano y Sanz, pag. 56. Abadal i de Vinyals, pag. 25. Ubieto Arteta, *La formación territorial*, pag 296. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>5</sup> Jimeno Jurio, *Documentos Medievales artajoneses (1070-1312)* pag. 169. Ubieto Arteta. *Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, pag. 216. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

Quate ans mès tard, en junh de 1108, auem constància de que Alfons I eth Batalhador dejà regnave en Palhars e Aran. Segontes un document particular dat a Toda, hilha deth senhor Sanç Aznar i d'Andregoto, se hè donacion ath monestir de San Victorian d'Assan (Sobrarbe) e a San Pedro de Taberna dera tercera part dera vila de Muro Mayor, qu'eth rei, l'auie dat a cambi deth castèth de Cerceto, e qu'era auie "*in sponsalicium*" en tot precisar que "*Rege Aldefonso in Aragone et in Pampilona, in Suprarbe et in Ripacorza, in Paliars et in Aran*".<sup>6</sup>

Auem de demorar a 1130 quan semble qu'Alfons I eth Batalhador visite era Val. Eth 13 de març, eth rei da ordes as sòns barons d'Aran e fidèls tà que paguen ath sacerdot Calbetus de Santa Maria de Mijaran es deumes des sòns drets. Pendent es mesi de març a mai, eth rei demorèc en tèrres araneses, en tot signar documents reiaus en Vielha e Bossòst. En *Belsost de Aran* signe era donacion hèta a Osorro des dues terceres parts des banhs de Santas Masas de Saragossa, deth monestir des Gerònims de Santa Engràcia, e des *alhobces* de Tierz, pòble de Huèscas. Eth rei deishe constància deth sòn domini sus era Val d'Aran, en tot híger-la, en diuèrsi des sòns diplomes signats en mai, agost e octubre de 1131 e en març de 1132, ara relacion de territòris a on regnaue en nòm d'Aran.<sup>7</sup> Aguesta visita se pòt contrastar a nivèu documentau ja qu'un document autrejat en Huesca se date damb eth tèxte "*in anno quando ivit rex in Aran*".<sup>8</sup> Aguest monarca tostemp intitule era Val d'Aran laguens deth sòn reiaume. En un document deth madeish an autrejat en Baiona, eth rei ditz que regne en Aran.<sup>9</sup>

En morir, Alfons I, sense succession dirècta, deishe, en sòn testament escrit en Baiona en 1131, eth regne d'Aragon a mans des Ordes Militares deth Temple e der Espitau. Aguest testament siguec ratificat dus ans dempús en Sarinhena mès non siguec acceptat. Navarra e Aragon se torneren a separar. Es navarros elegiren coma rei a García Ramírez. En Aragon sonque i auie ua gessuda possible, aufrir era corona ar unic hilh viu que quedaue de Sancho Ramírez, Ramiro, monge benedictin que se trapaue en monestir de Saint Pons de Thomières e qu'arribèc a èster bisbe de Burgos e de Pamplona. Ramiro obtenguec deth Papa era dispensa des sòns vòts e era licència entà maridar-se damb Ines de Poitiers, hilha des comdes de Poitiers. En 1134, Ramiro II d'Aragon succedís ath sòn frair Alfons I eth Batalhador, non sense auer pleitejat per aguesta succession damb Alfonso VII, rei de Castelha. Entà aconseguir era patz aueren d'intercedir es comdes de Tolosa, de Foish, de Comenges e de Barcelona, entre d'auti. Eth regnat de Ramiro II eth Monge non siguec facil e auèc d'acceptar eth predomini reiau d'Alfonso VII.

---

<sup>6</sup> A.H.N. San Victorian, nº 98. Lacarra, J.M.. *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del Valle del Ebro*, pag. 524-525- Ubieto Arteta, ob.cit. pag. 296. Còts e Casanha, P.. ob.cit. pag.421-438

<sup>7</sup> Archi-Biblio dera Seo de Zaragoza. *Cartoral Pequeño*, fol. 50 vº. Lacarra, ob.cit. pag. 523-524. Alamo, *Colección diplomática de Oña*. Nº 161. Ubieto Arteta, ob.cit. pag 297. Còts e Casanha, P.. ob.cit. pag.421-438

<sup>8</sup> Duran Gudiol, A.. *Colección diplomática de la Catedral de Huesca*, pag. 56. Ubieto Arteta, *Creacion y desarrollo de la Corona de Aragón*, pag 217. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>9</sup> Jimenez Soler (la frontera catalanoaragonesa, pág 554), citando a Delaville le Roux (*Cartulaire general de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem*, 1100-1310, Paris, 1894, I, pag. 81). Reglà Campistol. *La lucha por el Valle de Aran*, pag. 35. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

En 1138, se produís era fusion de Catalonha e Aragon gràcies ath concordat realizat entre Ramon Berenguer IV, comde de Barcelona, e Ramiro II, rei d'Aragon. Aquesta union quede sagerada miejançant eth pacte matrimoniau entre eth comde de Barcelona e era hilha deth rei, Peronelha. Eth maridatge se celebre ena Seu Vielha de Lhèida en 1150. Peronelha recebie Aragon, Sobrarbe, Ribagorça, Monsò, Val d'Aran e es drets des comdats deth Palhars. Eth rei Ramiro retornèc ara vida monastica en monestir de San Pedro el Viejo de Huèsca. Eth comde de Barcelona incorporaue Aran, territòri que depenie deth rei d'Aragon, en tot èster nomentat monarca.

Ara mòrt deth rei aragonés, Bernat I, comde de Comenges e Coserans, manifestèc es sues ambicions sus Aran. En 1144, eth comde, s'intitolaue, segontes conste en un acta de donacion de Saint Marcet as Templaris, coma "*conde dominante in Aranno*". Aguest intent compdèc damb era oposicion de bona part des aranesi, es quaus heren convinença damb eth comde Artau III de Palhars Sobirà. Maugrat aguest acòrd hèt pes aranesi, eth comde de Comenges<sup>10</sup> ocupèc era Val aprofitant era crisi aragonesa e damb eth supòrt deth comde de Tolosa. Se desconeish aguest periòde de domini comengés en Aran.

Dilhèu abantes de 1175, eth rei Alfons I eth Cast se trapaue en Sant Andrèu de Barravés<sup>11</sup> e, segurament, se disposaua a crotzar era Val tà iniciar era invasion deth comdat de Comenges, aliat deth comde de Tolosa. Es aranesi, enfrontats ara eleccion de hèr costat ad aguest partit o perméter eth transit des mesnades reiaus pes sues tèrres, aurien optat per aguesta darrèra opcion: ua comission de proòms deguec crotzar entara Ribagorça e se trobèc damb eth rei. Tà protegir-se de quaussevolh reaccion des sòns vesins demaneren èster recebuts sus emparança<sup>12</sup> o proteccion reiau, consentint en pagament annau de cèrta mesura de horment nomentada sesterç per cada ua des cases dera Val. Non sonque s'obtinguec era proteccion militara, eth rei autregèc era decima part des tributs arremassats en Aran ath cenobi de Santa Maria de Mijaran e ordenèc constrüir er espitau de Sant Nicolau des Pontelhs, ath pè deth Pòrt de Vielha, damb era finaltat de proporcionar era maxima seguretat en aguest pas qu'enlace en nauti vals dera Noguera Ribagorçana e dera Garona.

Dera existència d'aguest acòrd mos informen es enquestats a Vielha er an 1312, es quaus parlen dera obligacion concreta per part deth monarca de defensar-les e protegir-les. Un breu resum sense data conservat ena Cancelheria Reiau non arremasse era existència de cap tipe de compromís per part deth rei, mès òc eth deure des aranesi de liurar periodicament eth pagament annau nomentat adès.<sup>13</sup>

---

<sup>10</sup> Eth comde de Comenges s'intitule "*nobilissimo comite dominante in terra Convenarum, in Saves, in Couserans et in Aranno*". Du Bourg: *Histoire du Grand Prieuré de Toulouse et de diverses possessions de l'Ordre de S. Jean de Jerusalem*, doc. 52. Reglà Campistol, ob.cit. pag. 35

<sup>11</sup> Vilaller, Alta Ribagorça

<sup>12</sup> Era emparança ère eth sistema de proteccion peth quau es òmes liures cercauen eth recolçament d'un gran magnate, e comencèc a mèter-se en practica a miejans deth sègle XII. Ballesteros. *Historia de España*, II, 1944, pag. 862. Reglà Campistol, ob.cit. pag. 38

<sup>13</sup> Garcia i Biosca, J.E. ; Rich Abad, A.. *En els marges de la corona. Canvi històric i conflictes socials a la Vall d'Aran a finals del segle XIII i principis del XIV*. Pag. 164-165

Era emparança damb Alfons I eth Cast ei evocada pes enquestats coma un veritable punt d'inflexion a compdar deth quau es reis catalano-aragonesi son es “*senhors naturaus*” dera Val.<sup>14</sup> Sabem, pes enquestats de Vielha, qu'es aranesi arribauen tot soent a acòrds o emparances d'aguest tipe damb era major part des senhors vesins, as quaus pagauen determinades quantitats a cambi de que non impedissen eth suministre de marchandises ara Val o d'ajudes puntuaus; coma exemple, rebrem er acòrd de 1144 damb Artau III deth Palhars Sobirà o d'outes emparances temporaus hètes damb es comdes deth Palhars Sobirà e de Comenges des quaus informen es enquestes de Vielha. Aguest tipe de convenis non s'autrejauen en Aran de forma exclusiua, i a constància de pagaments a tèrres comengeses o bigorritanes en concèpte d'emparança, mès de dates mès tardanes.<sup>15</sup>

### **Era sobirania dera casa de Barcelona**

Eth prumèr document coneishut en que se ve establida era sobirania dera casa de Barcelona sus er Aran ei de 1175 (octubre), peth quau Alfons I eth Cast hec cession dera dita val e deth senhoriu qu'auie en Borderas, “*salva mea fidelitate*”, a Centul III, comde de Bigòrra, e ara sua hemna Matella de Baus, damb era condicion de qu'eri e es sòns successors siguessen, “*propter illam, mei fidelissimi vassall*”.<sup>16</sup>

Mès endauant, en mes de seteme de 1192, eth madeish monarca se retinguec eth domini directe dera Val. Era arrelha de Centul, Peronilha, comdessa de Bigòrra, ère dejós era tutela d'Alfons I e aguest la prometec damb Gaston IV de Montcata, vescomde de Béarn, hent-le donacion deth comdat e tèrra de Bigòrra, mès eth rei hec a constar expressament que n'exceptuaue Aran “*cum constet predictam terram de Aran ad ipsum comitatum nichilominum pertinere*”.<sup>17</sup>

Deth periode transcorregut entre 1192 e 1201 coneishem cert numerò de documents expedites pera cancelheria aragonesa a favor de determinadi personatges e institucions d'Aran enes quaus se contien nomentaments entà exercir bailies, privilègis e exempcions. En octubre de 1196, Pere I concedic a

---

<sup>14</sup> “Tots els testimonis que intervenen en les negociacions de Vielha de 1312 afirmen que del tractat d'Emparança amb Alfons I deriva la sobirania d'Aragó a la Vall d'Aran, afegint els aranesos que volien ésser abans de tot lliures e independents, per haver estat constantment vexats pels comtes de Cominges; i fou a la vista de tants atropellaments que varen acudir al rei d'Aragó “*rogandum eum quod dictam vallem et homines dicte vallis reciperet in emparantia*” cosa que el monarca féu”. *Annals de la Corona d'Aragó* ER. 64, folis 7 i 63, fol 5. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>15</sup> Higounet, C.. *Le Comté de Comminges. De ses origines a son annexion à la couronne*, pag. 192-193. Berthe, M.. *Le Comté de Bigorre, un milieu rural au bas moyen âge*, pag. 158. Còts e Casanha, P.. ob.cit. pag.421-438

<sup>16</sup> Document publicat per Marca, *Histoire de Bearn*, pag. 821. Jaurgain, *La Vasconie*, II, 387. Valls Taberner, F.. *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran*, pag XI. Còts e Casanha, P.. ob.cit. pag.421-438

<sup>17</sup> Aguest document ei der Arxiu dera Corona d'Aragon; pergamin n.636 d'Alfons I (signatura antica: Armari d'Aragon, sac B, n. 267). Marca le publiquèc traduït ath francès ena *Hist. du Bearn*, pag. 493. Jaurgain, ob.cit. II, 389. Valls Taberner, ob.cit. pag XII. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

Portolà dera Mòga era bailia de Garòs e es entorns enquia Cap d'Aran,<sup>18</sup> segontes eth fur de Barcelona. Era bailia ère era division qu'auie hèt deth territòri era administracion reiau, en tot coincidir damb eth terçon.

Era Val siguec pendent quauqui ans jos eth contraròtle directe des reis d'Aragon enquia qu'eth dia 22 de seteme de 1201, Pere II, rei d'Aragon, cedíc era Val d'Aran, damb es sòns òmes e rendes ath comde Bernat IV de Comenges, reconeishent-se aguest, vasalh e feudatari deth rei, eth e es sòns successors, per Aran e Comenges.<sup>19</sup> D'aguesta forma se conseguís un bloque compacte damb eth Bearn e era Bigorra, mès eth rei d'Aragon a d'aconseguir readquirir eth domini util d'Aran, ja qu'en cas contrari deishe de nau as aranesi a merced d'un senhorio contra eth quau auien lutat. Bernat IV s'auie maridat per prumèr còp damb Estefania qu'aporte en sòn dòt eth comdat dera Bigorra e eth vizcomdat de Marsan. En sòn tresau maridatge, se maride damb Maria de Montpellièr, mès aguesta siguec repudiada. En Montpellièr, 15 de junh de 1204, se firme eth contracte matrimoniau entre Pere II e Maria de Montpellièr, d'aguesta forma eth rei recobraba Aran.

Es doctrines albigeses portèren ara Crotzada. Aguesta siguec convocada des de Roma e aprofitada pera monarquia francesa tà estèner es sòns dominis per Occitània. Ena batalha de Muret, moric Pere I eth Catolic (12 de seteme de 1213) maugrat eth supòrt des comdes de Foish, Comenges, Bearn e Tolosa. Aquerò produsic era desaparicion dera egemonia catalana a Occitània.

Eth 30 de noveme de 1220, Jaime I eth Conqueridor concedic a Guilhèm de Vielha era bailia que s'estenie *rivo de Garos usque ad rivos de Ros* (Arròs). Damb Jaime I, podem documentar era division fundamentau deth territòri aranés en tres terçons.

Sense saber era data exacta, mès damb tota seguretat entre 1220 e 1239,<sup>20</sup> Jaime I hec donacion dera Val ath nòble Guillem d'Entença, cession coma rebut dera ajuda economica prestada per Guillem ath rei, mès es aranesi mosteren era sua firme oposicion. Se pòt limitar era data ja qu'en 1220 era Corona d'Aragon ja auie recuperat eth plen domini dera val e en 1239, eth monarca elogie era fidelitat des aranesi perque non vòlen someter-se a cap aute senhor que non sigue eth rei.

Damb era documentacion qu'acreditaue es sòns drets es nobles Guillem d'Entença e Guillem Bernard d'Entença, segontes es declaracions des testimonis des negociacions de Vielha de 1312, ei possible que Guillem Bernard siguesse er oncle deth rei, se personeren en Santa Maria de Mijaran e dauant de toti es òmes d'Aran les mostreren es ordes deth rei en virtud des quaus les ere autreat eth territòri aranés en senhorio. Er hèt de nomenar senhor d'Aran a un Entença, familia de gran prestigi ena còrt, demòstre era importància que daue eth rei ara Val d'Aran. Mès es aranesi non èren dispausats a someter-se a un regim senhoriau. Dauant era actitud firme des

<sup>18</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, Registre 2192, f. 141. Valls Taberner, ob.cit. pag XII-XIII

<sup>19</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, Armari d'Urgell, sac P, n. 328. Valls Taberner, ob.cit. pag XIII

<sup>20</sup> Reglà Campistol, ob.cit. pag 45-47

òmes dera Val, es Entença se retiren e comuniquen eth fracàs ath rei qu'acceptèc era voluntat des aranesi dauant eth perilh de qu'aguesti cerquessen era proteccion deth comde de Comenges, vasalh deth rei de França.

Eth 9 de seteme de 1239,<sup>21</sup> Jaime I que se trape ena ciutat de Montpelièr e se dirigís as aranesi entà agrair-les era sua fidelitat ara Corona d'Aragon "*donat que no voleu rebre altre senyor, tret de nos*". Eth rei les prometèc retier tostemps era Val jos era sua directa jurisdiccion, en tot rebaishant a 11000 es 15000 sòus de Morlàs que les auie demanat coma subsidi entàs campanhes dera Corona.

Ena redaccion deth testament de Jaime I eth Conqueridor hèta er 1 de gèr de 1242,<sup>22</sup> aguest nomentaue ath sòn hilh ereu de "*tot Aragó i tota Catalunya, Ribagorça, Pallars, Aran i del domini del comtat d'Urgell, amb tot el que pertoca a aquests llocs*".

Eth tractat de Corbeil (1258) entre Luis IX de França e Jaime I de Catalonha-Aragon siguec era ratificacion deth desastre de Muret e eth fracàs dera politica occitana deth Conqueridor. Per aguest tractat, Jaime I renonciaue as territòris d'Occitània e Loís IX cedie es drets qu'auie sus es comdats catalans. Entre es territòris renunciats per Jaime I non i figure era Val. Qu'aguesta quedèc jos eth sòn domini, ens ho demostren quaquí documents der an següent, concedint o confirmant concessions anteriors des bailies de dita val.<sup>23</sup> En 5 d'agost de 1259, eth rei confirmèc a Arnau de Betlan era donacion que Pèir eth Catolic hèc a Portolan de la Mòga dera bailia de Garòs enquia Cap d'Aran.

Ei suposada era visita, en junh de 1265, de Jaime I entara Val d'Aran damb motiu d'un viatge a Perpignan. Eth rei autrege tres privilègis ara val. En prumèr, concedís seguretat en toti es dominis e constituís jos especiau guiatge as òmes dera Val d'Aran.<sup>24</sup> En segon concedís, entre d'autes causes, er us dera moneda jaquesa.<sup>25</sup> En tresau, ordene ath "*sobrejunter*" e as òmes des lòcs dera junta dera Ribagorça e de Palhars qu'admeten as òmes dera Val d'Aran en dita junta.<sup>26</sup> En 5 de junhsèga de 1267, eth rei nomete a Raimund de Bossòst baile dera zòna comprenuda entre Arròs e Canejan.

---

<sup>21</sup> A.C.A. ER. P. N° 66, fol. 6 rº. *Sequens privilegium scriptum est in missali de Betlano et in missali de Salarduno*. Reglà Campistol, ob.cit. I pag 45-47. Reglà Campistol, ob.cit. II pag. 207-208, doc. 122. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>22</sup> Tourtoulon, Ch de. *Etude sur la maison de Barcelone, Jacme I le Conquéran*. II. Pag. 556 p.j. n° V. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>23</sup> Documents transcrits en eth *Processus habitus super facto vallis Aranni* existent a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Valls Taberner, ob.cit. pag XIV. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>24</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami n° 1818 de Jaume I. 1265, juriòl, 23. Valls Taberner, ob.cit. pag.

3

<sup>25</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami n° 1322 de Jaume II. 1265, juriòl, 23.- Valls Taberner, ob.cit. pag. 5

<sup>26</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami n° 1815 de Jaume I. 1265, juriòl, 23.- Valls Taberner, ob.cit. pag.

6

## França vò Aran

Era especiau situacion dera Val hèc qu'era monarquia francesa sagèsse d'aucupar Aran a partir dera fin deth sègle XIII. Eth prumèr intent siguec coma conseqüència dera excomunion qu'eth Papa Martín IV hec contra eth rei Pere II eth Gran damb motiu dera aucupacion dera isla de Sicília e era concesion papau des estats dera corona catalanoaragonesa ath rei Felip III er Ardit de França. Eth rei francés premanic a consciéncia era invasion dera Val. Era gestion previa correc a cargue deth bisbe de Comenges, Bertrand de Miremont. Ara fin d'octobre de 1283, eth bisbe convoquèc as clergues aranesi en "Ramals" entà comunicà-les era excomunion de Pere II, en tot exortà-les a entregar Aran ath senescau de Tolosa, Eustaqui de Beaumarchais. Es aranesi repliqueren que se era "*terra de Ispanie era interdicta*" eri non auien arren que véir ja que "*non erant de Ispanie*" e que jamé renegarien deth sòn rei. En negar-se a entregar pacificament Aran, entre er 1 e 11 de noveme de 1283, Eustaqui de Beaumarchais dispausèc 300 soldats en castèth de Les, ajudat per Augèr de Berbedà, senhor de Les.

Eth fracàs dera crotzada deth rei francés contra Catalonha semblaua comportar era restitucion des territòris catalans aucupats, entre eres era Val, mès es francesi alleguèren qu'era conquèsta d'Aran non auie arren que veir damb era crotzada e siguec de besonh ua intensa activitat diplomatica que s'estenenc des deth tractat d'Anagni (1295) enquiath conveni de Poissy (1313).

Er an 1298, se signèc eth convèni d'Argelès entre Felip eth Bell de França e Jaime II eth Just de Catalonha-Aragon, en quau se determinèc qu'era val passèsse provisionaument a un domini sobiran neutrau, en aguest cas a Jaime II de Malhòrca.

Era administracion des reis de Malhòrca siguec beneficosa tara Val d'Aran ja qu'es governadors retornèren e respectèren es institucions tradicionaus. Arnau de Sant Marçal a requeriment des vesins dera Val reconeish es usi e costums qu'eth rei d'Aragon les auie mantengut en un document de 30 de juriòl de 1298.<sup>27</sup> Eth 5 de noveme deth madeish an, Sant Marçal confirme es costums araneses a demana des òmes dera Val.<sup>28</sup>

Es negociacions entre es monarques francés e catalanoaragonés non prosperauen. Er an 1312, Jaume II obtenguec, en ua decision prenuda en Concili de Viena, eth nomentament d'ua comision mixta formada per compromissaris des dues faccions. Aguestes negociacions se hegen en Vielha (1 agost-21 octubre).

En Poyssy, eth dia 26 d'abril de 1313 eth rei Felip, vista dejà era enquesta, encara que trapant-la insuficient, determinèc qu'era possession dera val

<sup>27</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamin n° 1119 de Jaume II (abans: 16 Armari d'Urgell, sac P. n° 331). Valls Taberner, ob.cit. pag. 9-11

<sup>28</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamin n° 1154 de Jaume II (abans: 16 Armari d'Urgell, sac P. n° 322). Valls Taberner, ob.cit. pag. 11-15



sigués entregada ath rei d'Aragon (e en aguest sens escriuec aguest madeish dia ua carta entath rei de Malhòrca),<sup>29</sup> e qu'eth Cardenau de Tusculum, Berenguer Fré dol, damb dus delegats de cada un d'eri, decidís respecte dera propietat de dita val.<sup>30</sup>

Era decission deth Cardenau de Tusculum no la coneishem, e mancarie saber s'arribèc a dar-la. Eth dia 17 de juliol de 1313, Guilhèm de Castellnou e eth sòn cortègi, arriben a Castèth Leon, damb es còssos des poblacions e d'outes persones congregades apròp dera fortalessa. Pere de Castelh<sup>31</sup> absòlt as aranesi deth jurament de fidelitat prestat a Malhòrca.

## Era Querimònia

Era paraula Querimònia venc deth latin *queror*, eth significat deth quau ei queishà-se, planhà-se, e durant era Edat Mieja, s'utilizaue entà designar uns inventaris de greuges ocassionats a quaussevolh per un auta persona e que formauen part des processis judiciais. Es privilègis eren disposicions deth Rei o deth sòn loctinent pes quaus se derogauè parciaument eth dret comun en benefici de quauqua persona, comunautat o estament.

Eth 25 de junhsèga de 1313, es còssos des poblacions araneses s'amassèren ena glèisa de Sant Miquèu de Vielha entà escuèlher e dar instruccions ara Deputacion, era quau se n'encuedaue de balhar jurament de fidelitat a Jaime II eth Just. Com se suspectaue, ath delà der acte dera presentacion deth jurament e aumenatge, era amassada d'autoritats dera Val ordenèc as sòns representants que supliquèssen ath rei era confirmación des sòns furs, privilègis e libertats, en tot autorizà-les tanben entà actuar en representacion des universitats araneses en tot çò que hesse referéncia as mesures a adoptar en profit deth rei e comoditat des sòns subdits.

Eth deluns 12 d'agost de 1313, ena capèla deth Palai Reiau de Lhèida, era nomentada Deputacion, constituïda peth shivalièr Guilhèm Arnau de Montcorbau, Joan de Casarilh, Ramon Arnau de Castelhèrs, Guilhèm de Santa Maria de Cap d'Aran, Guilhèm de Montanèr, Bernat de Castelhvaquèr e Sanç de Canal, coma *sindics, procuradors, actors e defensors* dera Val d'Aran e en representacion des aranesi li prestèren jurament, en tot renoneishé-lo coma rei e senhor naturau.

Eth document coneishut coma Querimònia<sup>32</sup> l'autregèc eth rei Jaime II des de Lhèida eth 23 d'agost de 1313 e en era s'amassen determinats drets consuetudinari acceptats o modificats peth monarca.

<sup>29</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami 3049 de Jaume II. Valls Taberner, ob.cit. pag. XXI

<sup>30</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami 3048 de Jaume II. Valls Taberner, ob.cit. pag. XXI

<sup>31</sup> Eth dia 1 de juliol, eth rei de Malhòrca escriu a Pere de Castelh, regent dera val, desliurant-le deth sòn omenatge. Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami 3094 de Jaume II. Valls Taberner, ob.cit. pag. XXI

<sup>32</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 1

Es aranesi auràn es sues tèrres, vinhes, cases, casaus, frutèrs, aigües, mòles, pesca, caça, regadius e aprofitaments forestaus e de peisheus completament liures. Eth rei sonque se resèrve eth dret a percéber eth *fogatge*, un sextèrç de blat annau per casa.<sup>33</sup>

Les reconeishie eth regim economic familiar dera *Mieja Guadanheria*<sup>34</sup> en quin, per pacte mutuau, normaument per capítols matrimoniaus, s'establie un regim de comunautat limitada de bens, ena quau es consòrts pagauen per parts iguales es deutes derivades dera administraciòn e eth govèrn dera casa e se dividien, ara mòrt d'un des consòrts, se non i auie hilhs, es guanhs e es auments obtienguts pendent es ans de matrimòni.

Se les reconeishie eth retracte gentilici nomentat *Torneria*<sup>35</sup>, segontes eth quau, quan ua persona volie véner un ben immòble, auie d'aufrí-lo en prumèr lòc as sòns germàs e parents mès propèrs e, s'aguesti non lo desirauen, podien vené-l'ac a quinsevolha persona. S'eth venedor non hège aguest aufriment prèvi, es parents deth venedor podien exigir eth dret de retracte deth nomentat ben.

Eth regim comunau<sup>36</sup> des peisheus e bòsqui existents en cada tèrme municipau, jos era direccion dera Universitat respectiua, demorèc regulat damb tot detalh.

Un aranés que deishauè eth poblé a on neishec e se trasladaue entà un aute, laguens dera Val, non podie hèr us des montanhes, ne des bòsqui, ne des terrens comunaus dera vila a on a neishut e d'a on se n'a anat, ne hèr a pèisher es sòns ramats, ne arrosar era èrba, ne talar husta, ne explotar tèrres naues, enquia que non demore o fixe era sua demorança ena Val.<sup>37</sup>

Ei costum en Aran qu'es còssos s'amassen en un lòc que nomenten Còrt dera Val e que s'encuede des ahèrs aranesi. Eth rei demane qu'a compdar d'ara non se nomete ad aguestes amassades Còrt senon qu'es participants an de recéber eth nòm de conselhèrs d'Aran.<sup>38</sup>

Eth darrèr article ditz qu'era Val mai serà separada dera Corona Catalanoaragonesa.<sup>39</sup>

---

<sup>33</sup> Articles 1 a 5 deth tèxte dera Querimònia

<sup>34</sup> Article 10 deth tèxte dera Querimònia

<sup>35</sup> Article 8 deth tèxte dera Querimònia

<sup>36</sup> Article 9 deth tèxte dera Querimònia

<sup>37</sup> Article 19 deth tèxte dera Querimònia

<sup>38</sup> Article 17 deth tèxte dera Querimònia

<sup>39</sup> Article 22 deth tèxte dera Querimònia

## Era Bailia Generau d'Aran

En juliol de 1313, Pere de Castelh hè entrega dera Val a Guilhèm de Castellnou, que se convertís en prumèr Baile Generau d'Aran, en tot mantier eth cargue de "sobrejuntero" dera Ribagorça. As tres Bailies Generaus coneishudes - Catalonha, Valéncia e Malhòrca – des territòris considerats coma catalans,<sup>40</sup> auem de híger era Bailia d'Aran.

Eth 23 d'abriu de 1327, Jaime II nomete ara familha Pònt de Vielha bailes perpetuaus deth terçon de Vielha. Auent en compde qu'eth rei nomete tres bailes, un per terçon, hège indispensable qu'un d'eri auesse preeminéncia sus es auti damb er objècte d'actuar coma representant reiau en tota era Val. Aguest caractèr de superioritat l'auie eth baile de Vielha.

Entà dar era plia integracion ara Val enes dominis reiaus, Jaime II creèc era Bailia Generau d'Aran, damb era quau portèc ara practica es intents anteriors de Jaime I e de Pèir II. Eth nau cargue se designe damb eth nòm de "*baiulus et administrador generalis*" e tanben damb eth de "*procurator vallis nostre Aranni ac castellanus seu alcaydus Castri Leonis*" e de "*castellanus Castri Leonis ac tenens pro nobis baiuliam et generalem administrationem...*"<sup>41</sup>

## Es reis confirman es privilègis

En hereuèr de 1330, eth rei Alfons III eth Benigne concedic as aranesi que non poguessen èster separats dera Corona reiau.<sup>42</sup> En madeish mes, eth rei confirmèc es privilègis qu'auien es aranesi en atencion des servicis que l'auien hèt e des quinze mil sòus que l'auien dat.<sup>43</sup> En juliol de 1336, eth rei Pere III eth Ceremoniós confirmèc toti es privilègis autrejadi ara Val d'Aran.<sup>44</sup> En octobre de 1381, eth rei autregèc ara Val que non poguèsse èster separada dera Corona reiau ja qu'era Val d'Aran ère clau de França e auien dat ua grana partida de sòs a favor deth rei entath subsidi de guèrra.<sup>45</sup>

A compdar d'ací es aranesi se'n procuraren era confirmacion des reis successors. Hi auec, non obstant, un incident en temps deth rei Pere III, eth quau en 1386 venguec era val, damb carta de gracia, ath comde deth Palhars,<sup>46</sup> mès es aranesi s'oposèren violentament a qu'aguest en pregués possession, e aueren dera sua part ar infant primogenit Joan. En 1 de març de 1387, eth rei Joan I eth Caçador autrege un privilègi peth quau era Val non

<sup>40</sup> Garcia Gallo, H<sup>a</sup> del derecho, I, pag. 642. Reglà Campistol, ob.cit, pag 275. Còts e Casanha, P. ob.cit. pag.421-438

<sup>41</sup> Valls Taberner, ob.cit.; Reglà Campistol, ob.cit. pag. 275

<sup>42</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n<sup>o</sup> 11

<sup>43</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n<sup>o</sup> 22

<sup>44</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n<sup>o</sup> 28

<sup>45</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n<sup>o</sup> 14

<sup>46</sup> Arxiu de la Corona d'Aragó, registres 1005 i 1706

pogue èster separada dera Corona reiau, ne Principat de Catalonha, per aquerò es aranesi dèren ath dit rei dus mil florins d'òr.<sup>47</sup>

En 1389, es Còrts de Monsò declaren era Val coma part deth *territòri de Catalonha a demana hèta* “*ad instantiam maximam sindici vallis Aranni*” ena que se rebrebaue era promesa hèta en 1381 per Pere III “*...de no separar la dita vall de la reyal corona d’Aragó ne del principat de Cathalunya, la qual vall es membre principal de la ciutat de Barchinona...*”

## Fin finau dera dinastia barcelonesa

Eth 6 de junh de 1399, eth rei Martin I er Human confirmèc as aranesi es privilègis qu’auien.<sup>48</sup> Era mòrt deth rei en 1410 e damb era eth finau dera dinastia barcelonesa provoquèc qu’era val se trapesse desamparada dauant les opressions que l’inferia era comdessa de Comenges, contra es quaus, es aranesi ja auien demanat defensa ath difunt rei e ara Còrt de Catalonha. En sòn defècte acudiren, entre auti, ara ciutat de Barcelona demanant ajuda e compromentent-se a contribuïr a toti es tributs de Catalonha. Tot seguit es deputats dera Generalitat proveïren ara defensa de dita val, e des d’alavetz quedèc incorporada a Catalonha.<sup>49</sup>

<sup>47</sup> A.G. d’Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 8

<sup>48</sup> A.G. d’Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 21

<sup>49</sup> Un des documents expeditos en aquera ocasion pes deputats dera Generalitat, respecte ad aguest ahèr, ditz: “ *Als honrats e savis los consols e prohomens de la vall d’Aran.- Molt honrats e savis senyors. No ignorats com per moltes e diverses opressions que son stades fetes a les universitats e singulars d’aquexa vall d’Aran per la nobla comtessa, vosaltres e les dites universitats havets trameses vostres sindichs e missatgers al senyor rey en Martí, de gloriosa memoria, per haver subsidi e remey del dit senyor e no ignorats aximateix com per mort del dit senyor los dits sindichs e missatgers no han pogut reportar lo dit subsidi del dit senyor que demanaven e com per conseguint son recorreguts a molts prelats, nobles e cavallers e als honorables consellers de Barchinona e a nos e a diverses sindichs de universitats explicants vostres necessitats e oferint-se que contribuiriets en tots los drets e impositors en corts o parlaments generals del principat de Cathalunya, segons contribuïxen les altres universitats del principat demunt dit, sobre les quals coses los dits consellers de Barchinona e sindichs de les dites universitats, nobles e altres diverses persones nos han consellat que per be e utilitat del dit principat, honor e reverencia de la corona d’Aragó, que sia bestreta certa quantitat de moneda per subsidiar a la dita vall en gents d’armes, aixi de cavall com de peu, e nosaltres veents les dites necessitats e considerants la dita oferta havem acordat ab consell de la dita ciutat de Barchinona e de diverses altres persones contractar los dits sindichs e subsidiar a vosaltres e a les dites universitats d’aquexa vall, segons que en los contractes d’aquen fets en poder den P. Ramis, notari, scriva racional de nostre offici, pus larch se conte, qui’us en fara relació pus larch si sera necessari. On com lo dit subsidi sia de VII milia florins convertidors en stipendi e sou de XXX. homens d’armes a cavall e CC ballesters per III meses e considerada la experta cavallaria, prudencia e sagacitat del noble mossen A.d’Erill en molts actes semblants e majors exercitada e que a aquell es donat carrech per lo senyor rey de regir, governar e deffensar vosaltres e la dita vall de totes opressions e molestis, tramettam a la dita vall per l’honorat n’Arnau Busquets, ciutada de Barchinona, a que n’havem dat special carrech, los dits XXX homens e CC ballesters en aquesta menera: que’ls pos e meta sots capitania e ordinacio del dit mossen A.d’Erill; pregam-vos que ensemps ab lo dit mossen Arnau d’Erill, a qui nosaltres ne scriuem ab altra letra nostra, ordonets en tal forma dels dits homens a cavall e ballesters que la dita vall ne sia be deffensa, la honor de la casa reyal d’Arago hi sia mantenguda e lo be avenir de la cosa publica sia prosperament conservat en tal manera que mostrant vostra animositat, feultat e bon coratge siats fets dignes de tota loabla comendacio e farest ço que de vosaltres speram fiablament. E mes avant que los capitols qui son stats fets e formats per rao del dit contribuïment sien aqui fermats per major corroboracio per los singulars de la dita vall o ab altre sindicat llur pus sufficient e sia necessari encara que aqui sien publicats ab veu de crida los drets e generalitats qui’s deuen exigir e levar en la dita vall e que hi sien posats cullidors e guardes per los dits drets e per aquesta rao trametram aqui ensemps ab*

Era comdessa non cedic ena luta contra era val. En Parlament de Catalonha, congregat a Tortosa, ena session deth dia 26 de noveme de 1411, se i presentèc Arnau Palomer, en nòm deth síndic dera Val d'Aran, portant ua carta des còssos e proòms dera madeisha, ena quau demanauen nauament èster socorreguts, car temien èster devastats pera comdesa de Comenge; i a l'ensems, pera demostrar qu'era dita val ere annexa ath principat de Catalonha e ua de sues pertinències, aportèc ua bona sèrie de documents dident qu'eren es privilègis d'aquera. En Bonanat Pere e en Gundisalvus Garidell sigueren encarregats peth Parlament d'examinar aqueri documents, e ena session deth dia següent deren compde de qu'eth contengut en eri eren es privilègis e diversi mercés concedits ara val e a sòns abitants pes reis d'Aragon.

A compdar d'ací auem notícies des confirmacions des privilègis per parts des monarques següents. En 28 d'abriu de 1414, eth rei Ferran I confirmèc as aranesi toti es privilègis qu'auien.<sup>50</sup> En 28 d'agost de 1420, era reina Maria de Castelha confirmèc as dera Val d'Aran es privilègis, usi e consuetuds.<sup>51</sup> En 21 de deseme de 1496, eth rei Ferran II eth Catolic confirme toti es privilègis autrejadi ara Val d'Aran.<sup>52</sup> En 16 de junh de 1519, era reina Joana I e eth sòn hilh Carlos confirmen es privilègis.<sup>53</sup> En 10 de mars de 1575, eth rei Felip II de Castelha confirme dus privilègis autrejadi pera reina Germana de Foish ara Val d'Aran.<sup>54</sup> Detz ans mès tard confirme toti es privilègis qu'auien es aranesi.<sup>55</sup>

Qu'es aranesi quedèren sempre més essent catalans, mos ac acabe de demostrar ua sentència de 1595, declarant, a demana deth síndic deth terçon de Pujòlo, qu'estant aquera val en Principat e regint-se pes constitucions e d'auti drets de Catalonha, non podie èster governada senon pes catalans, conforme a çò que disposaue aquera nòsta legislacion.<sup>56</sup>

En 30 de junh de 1599, eth rei Felip III de Castelha confirme toti es privilègis dera Val d'Aran, e en especiau eth privilègi dera franquesa de leuda e drets de peatge, pontatge e d'auti drets.<sup>57</sup> Ei pro coneishuda era reiterada actuacion des aranesi en demana de privilègis comerciaus o politics, e en defensa des processis judiciais: pendent es sègles XVI a XIX trapam sindics aranesi en Tolosa, Montpellièr, Paris, Madrid e Barcelona. Aquesta costum dejà a començaments deth sègle XVI exasperava es deputats deth Generau

---

*lo dit n'Arnau de Busquets lo dit en P. Ramis, pregam-vos que per vostre be avenir que façats la dita ferma en aquella forma que per los dits n'Arnau de Busquets lo dit en P. Ramis a qui nosaltres ho remettem vos sera dit de paraula e en les altres coses los donets consell e'ls hajats per recomanats axi com de vosaltres plenament confiam. E tingue.us l'Esperit Sant en vostra bona guarda. Scrita en Barchinona, dilluns a XI. d'agost l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCCX.- Los deputats del General de Cathalunya residents en Barchinona, apparellats a vostra honor." (Arxiu de la Generalitat de Catalunya, en eth de Corona d'Aragó. Volum 633, f. 115 vº). Valls Taberner, ob.cit, pag. XXII-XXIII*

<sup>50</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 24

<sup>51</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 23

<sup>52</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 27

<sup>53</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 52

<sup>54</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 32

<sup>55</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 33

<sup>56</sup> Valls i Taberner, ob.cit. pag. XXII-XXIII

<sup>57</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis nº 34

de Catalonha.<sup>58</sup> Enes sègles XVII-XVIII es institucions politico-administratiues dera Val, reformades pes *Ordinaciones* redactades per Juan Francisco de Gràcia per orde deth rei Felip III er an 1616, continuèren.

En 4 de noveme de 1638, eth sindic d'Aran envie ua carta ara Deputacion dera Generalitat de Catalonha entà demanar ajuda pes agravis que produsís eth governador d'Aran, valencian. Eth sindic ditz qu'eth governador vò separar dita val deth principat de Catalonha e subjectar-la as leis e fòrs d'Aragon, essent coma son es aranesi part e apendix deth Principat.<sup>59</sup>

En 11 de març de 1650, eth rei Felip IV de Castelha confirme toti es privilègis autrejadi ara Val d'Aran.<sup>60</sup> En 10 de gèr de 1668, eth rei Carles II confirme es privilègi aranesi.<sup>61</sup> En 20 de hereuèr de 1700, eth monarca torne a confirmar-les e sustot eth privilègi dera franquesa de drets.<sup>62</sup>

## **Eth centralisme de Felip V**

Er 16 de gèr de 1716, Catalonha perdec es sòns drets, fòrs e institucions dempús dera Guèrra de Succession espanhòla. Felip V dictèc eth Decrèt de Naua Planta, iniciant ua epòca de centralisme.

Era definicion d'Aran coma un districte a part des dotze corregiments catalans ere ua senhau qu'era monarquia volie seguir exercint un control directe dera Val. En oposicion ad aquesta mesura, es institucions araneses reclamèren, sense exit, era annexion ath corregiment de Talarn.<sup>63</sup>

En ua reiau orde de 13 de març de 1717 comunicada peth prince Francesc Pius de Savòia, marquès de Castel-Rodrigo e capitan generau de Catalonha, a mès d'ordenar qu'eth baron de Les continuès en govèrn de Castèth Leon, confirmaue as aranesi es sòns usi e costums. Tanben Felip V mantenguèc eth cargue de jutge o assessor dera Val, mès de nomenament reiau.<sup>64</sup>

Ara fin era Val restarà ath marge deth corregiment pirinenc de Talarn. Serà ua comunautat politica regida peth governador e eth assessor juridic. Es competències deth Conselh Generau demoraràn cada còp mès redusides en benefici des representants reiaus qu'a partir de 1725 presidiràn es sessions deth Conselh Generau.

---

<sup>58</sup> Lladonosa. *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*. Pròleg de M<sup>a</sup>. Àngels Sanllehy i Sabi. Pag. XVII

<sup>59</sup> *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol.III. pag 905

<sup>60</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n<sup>o</sup> 35

<sup>61</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n<sup>o</sup> 36

<sup>62</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n<sup>o</sup> 37

<sup>63</sup> Lladonosa, ob.cit. pag. XVI

<sup>64</sup> Lladonosa, ob.cit. pag. 48-49

En 12 d'octubre de 1755,<sup>65</sup> Ferran VI confirmèc es privilègis dera Val. Era gràcia autrejada de mantier uns privilègis tant antics, en contrast damb era rigidessa dera Naua Planta, eth rei Ferran VI, hilh e successor de Felip V, volguec justificar-la en un Real Despacho escrit a Barcelona eth 20 de hereuèr de 1756, "*por su especial situación geográfica y incomunicación temporal con la nación a la cual pertenece*" e a mès, "*por la situación y esterilidad de aquel país y para mantener la población en él*".<sup>66</sup>

## **Naues invasions franceses**

Ath torn de març de 1793, es soldats dera Convencion francesa invadiren Aran. Es aranesi comencen a témer ua cession dera Val a França. Francesc Aner i Esteve, sindic d'Aran, se n'anarà entara Còrt d'Espanha tà parlar der ahèr. Maugrat que semble qu'ara còrt espanhòla tant le hè quedar-se o non era Val, un còp signada era patz entre Espanha e França, seràn es francesi qui la retornaràn a cambi dera ilha americana de Santo Domingo (1795). Maugrat aquerò, es francesi non abandonaràn Aran enquia 1796.<sup>67</sup>

En 25 de mai de 1810, es francesi tornen a préner Aran. Ei sabut que Napoleon Bonaparte, er an 1812, segreguèc Catalonha deth reiaume espanòu deth sòn frair Josep I e l'incorporèc entar imperi francès. Eth Principat siguec dividit en quate departaments. Mès era Val ja auie estat separada de Catalonha e unida directament ath departament francès dera "Haute-Garonne".<sup>68</sup> Tot e que Napoleon abduquèc eth 8 d'abriu de 1814, e que Barcelona siguec era darrèra poblacion de Catalonha desocupada pes bonapartistes, eth 28 de mai, era Val non serà retornada enquia un an dempús. Aquerò indique qu'es Borbons francesi no cediren era Val sense un darrèr intent de reternir-la.<sup>69</sup>

## **Eth periode absolutista e es guèrres carlines**

Eth 19 d'abriu de 1815, amassat eth Conselh Generau per prumèr còp dempús dera evacuacion francesa, s'acordèc dà es gràcies a Ferran VII e felicitar-le per auer recobrat eth regne des sòns pairs-senhers. Dus ans mès tard, en 1817, quan ja ère evidentà era division entre absolutistes e partidaris d'un règim constitucional, eth rei confirmaue es privilègis e ordinations d'Aran.<sup>70</sup>

<sup>65</sup> A.G. d'Aran. Biblioteca auxiliar

<sup>66</sup> A.G. d'Aran. Conselh Generau nº 131. Lladonosa, ob.cit. pag. 49-50

<sup>67</sup> Lladonosa, ob.cit. pag. 55-57

<sup>68</sup> "*la vallée d'Aran, située sur les pentes Nord des Pyrénées et où se trouvent les sources de la Garonne est réunie au département de la Haute-Garonne*". Art.VI deth Decret imperiau de 26 de gèr de 1812

<sup>69</sup> Lladonosa, ob.cit. pag. 58-59

<sup>70</sup> Sánchez i Vilanova, Ll. *La Vall d'Aran*. pag. 227

Ena session deth Conselh Generau deth prumèr de seteme de 1822,<sup>71</sup> es representants dera Val acordèren de hèr-se independents deth corregiment de Talarn e reconéisher era Regéncia d'Urgelh, dirigida peth baron d'Eroles, cap des absolutistes catalans, ar objècte de combatre eth govèrn liberau instaurat er an 1820 e retornar a Ferran VII es sues atribucions reiaus, minvades pera Constitucion. Tot i era derrota deth baron d'Eroles, era Val continuèc damb era madeisha postura de baluard realista. En 1823, se restablie er absolutisme en Espanha.<sup>72</sup>

Eth rei morie en seteme de 1833. Era sua hilha auie sonque tres ans e entà governar Espanha enquia qu'aguesta auesse 18 ans, eth rei nomentèc regenta ara sua hemna Maria Cristina. Isabèl II siguec proclamada reina d'Espanha en octobre de 1833.<sup>73</sup>

En 1834, ua Reiau Cedula dera reina Governadora suprimic eth Conselh Generau dera Val. Maugrat era abolicion d'aguesta institucion, es representants municipaus des pòbles aranesi, des der an 1877 regits per un "Ayuntamiento" coma ena rèsta der Estat, continuarien amassant-se periodicament en Vielha enquia 1936, mès aquestes amassades ja non aurièn cap de poder efectiu.

Es partidaris de Carles V, ath torn der agost de 1835 s'apodereren dera Val d'Aran, dempús d'auer des hèt es fòrces liberaus. Era poblacion non oposèc cap resitència. Entà recuperar-la, calèc que Pascual Madoz Ibáñez, antic capitán d'artilheria e governador d'Aran, vengués pera zòna de França damb ua fòrta columna. Es carlins siguèren vençuts eth 28 de noveme en pònt d'Aubèrt.

Alavetz siguec quan definitivament era Val d'Aran restèc incorporada ara província de Lhèida, en establir a Vielha un jutge de Prumèra instància, cargue qu'exercic eth madeish Madoz, enquia qu'en 26 de noveme de 1836 se trasladèc entà Madrid, en èster proclamat deputat a Còrts per Lhèida.

Eth 20 d'agost de 1870, s'aprobaua ua lei qu'afectaue era composicion des naues Deputacions. Era província de Lhèida ère dividida en 36 districtes electoraus. Era circumscripcion d'Aran se fusionèc damb era deth Palhars Sobirà, entà formar eth districte electorau Sòrt-Vielha. Es terçons desapareishien coma circonscripcion administratiua e es pòbles aranesi quedarien agropats en dètz-e-ueit municipis

---

<sup>71</sup> A.G. d'Aran. Libre d'actes deth Conselh Generau. 1820-1936

<sup>72</sup> Lladonosa, ob.cit, pag. 60-61

<sup>73</sup> Riera Socasau, J.C. *Era prumèra carlina ena Val d'Aran*, pag. 16



## Es Mancomunitats

En 1912, es deputats lheidatans acordauen era incorporacion dera província de Lhèida ath projècte dera Mancomunitat de Catalonha, hèt que se realizarie en tot èster president dera Deputacion de Lhèida un aranés, Jusèp Maria España.<sup>74</sup> Aquesta institucion politica catalana se constituïc en Barcelona, eth 6 d'abriu de 1914, pera union des quatre províncies catalanes.

En 24 de mars de 1926, es ajuntaments de Vielha, Betlan, Vilac, Tredòs, Gessa, Escunhau, Arròs e Vila, Bagergue, Arties, Vilamòs, Salardú, Bossòst, Gausac, Es Bòrdes e Arrres, se constituiren en Mancomunitat tà poder aplicar eth Reiau Decret de 17 d'octubre de 1925. Es municipis mancomunats poirà regular es aprofitaments forestaus des montes dera sua propietat.

## Era II Republica e era Guèrra Civila

Eth 14 d'abriu de 1931 se proclamaue era II Republica en Estat Espanhòu. A Barcelona, era proclamacion dera Republica, hèta per Lluís Companys, siguec seguida pera proclamacion dera Republica Catalana, hèta per Francesc Macià, que siguec substituïda pera Generalitat de Catalonha, jos era presidéncia deth madeish Macià.

Aprofitant era visita que hèc ara Val eth President Francesc Macià, er 11 d'octubre de 1931, ua Comission Delegada, presidida peth deputat aranés, Joan Nart Rodés, se dirigie ath President en tot díder: *“... Demanem que en el redreçament de les llibertats catalanes que s’han d’estructurar en la nova Generalitat, renaixin també les llibertats araneses en tot ço que no trenqui la unitat catalana espanyola. El nou Estatut de Catalunya no pot ni deu ésser un estatut centralista, sinó que en ell s’han de respectar les unitats comarcals històriques i vives, com la Vall d’Aran, permetent la reconstitució de les seves institucions i l’experiència de les seves llibertats... La Vall d’Aran s’uní lliurement a Catalunya, i ho féu en virtut d’un pacte que la Vall ha complert amb grans sacrificis. El pacte té la seva força en la nostra ferma voluntat de romandre catalans i espanyols, però demanem a tots, als de Madrid i Barcelona, que per la seva part servin el pacte secular. No ens interessa una Constitució teòrica com la de Cadis, sinó que se’ns torni allò que fou nostre. Som uns catalans i uns espanyols d’una terra girada tota cap a França, Reteniu-la amb el cor i amb els braços i no feu que tinguem motiu de tornar a dir a la Generalitat de 1931 ço que deien els comissionats aranesos a la Generalitat de l’any 1411: es aranesos no han tingut mai altre Senyor que Déu...”*<sup>75</sup>

---

<sup>74</sup> Lladonosa, ob.cit. pag. 63

<sup>75</sup> Sánchez Vilanova, Ll. ob.cit. Pag. 246-247

En 1932, es aranesi demanen era sua antica organizacion politica en Estatut d'Autonomia que s'està redactant, mès non se les reconeish cap particularitat ne lingüistica ne institucionau.

Era division territoriala que definic ua Comission d'Estudi presidida peth geograf Pau Vila, pendent es ans dera Segona Republica, e auspiciada peth Govèrn autonom de Catalonha, designèc era Val d'Aran coma ua des comarques pirinenques de Ponent, amassa damb eth Palhars Sobirà, Palhars Jussà, Alt Urgell e Cerdanya.<sup>76</sup>

En 19 de noveme de 1936, er Ajuntament de Vielha receb un ofici deth Delegat dera Generalitat de Catalonha ena Val d'Aran, ena quau participe eth sòn nomenament e pren possession. Per aquest document coneishem dera sua existència.<sup>77</sup> En acta der ajuntament de 23 de noveme de 1936<sup>78</sup> se ditz qu'eth Conselh hèr constar eth desagrado damb qu'a vist dit nomenament, donques hè retrocedir ara Val d'Aran, as temps dera dictadura, quan es cargues e despenes grandiosi non èren precisi en lo mès minim.

En 4 de gèr de 1937, un nau delegat dera Generalitat de Catalonha ena Val d'Aran comuniquè eth sòn nomenament.

En 10 de hereuèr de 1937, eth delegat demane un informe des mèstres. En madeish dia era Delegacion, ena sua seccion d'orde public, demane relacion des existències de haria, arròs, sucre, trues, cigrons e mongetes e era obligacion de declarar de toti es ciutadans. Era madeisha seccion comuniquè que s'a de complir damb er acòrd deth plen deth Conselh dera Val a on demanen ua relacion des persones especializadas ena tala d'arbes. Aquest ei eth primèr còp que se parle deth Conselh Generau, semble que pendent es ans 1936-1937 se recupere era institucion segontes uns documents trapats en hons der ajuntament d'Es Bòrdes.

En 3 de març, eth delegat convoque as alcaldes aranesi entà ua amassada. Eth madeish dia era Delegacion Especiau dera Generalitat demane ua relacion deth bestiar mulam e cavalam. En 6 de març, s'ordene des dera Delegacion qu'eth prètz dera carn ath detalh serà eth madeish qu'abantes deth 18 de juriòl de 1936. En 8 de març, era Delegacion comuniquè er acòrd unaním deth Conselh dera Val que ditz que sonque se poirà véner pan racionat (250 gr. per persona/dia). En 17 de març, eth delegat comuniquè que i a ua amassada urgent. Per primèr còp en aquesta correspondéncia apareish eth sagèth deth Conselh dera Val.<sup>79</sup>

En 3 d'abriu, era Delegacion comuniquè ua amassada. Se torne a utilizar eth sagèth deth Conselh dera Val. En 6 d'abriu, eth delegat comuniquè qu'en 11 d'abriu se celebrarà ua hèira extraordinaria de bestiar mulam e cavalam. Eth

---

<sup>76</sup> Sánchez Vilanova, Ll. ob.cit. pag. 261-262

<sup>77</sup> A.G. d'Aran. Ajuntament de Vielha-Mijaran

<sup>78</sup> A.G. d'Aran. Ajuntament de Vielha-Mijaran

<sup>79</sup> A.G. d'Aran. Ajuntament d'Es Bòrdes

madeish dia, comuniquè que segontes un acòrd deth Conselh dera Val s'a de hèr ua relacion des productes per tot un an de resèrva.<sup>80</sup>

En 1937 (sense dia e mes), era Delegacion comuniquè un acòrd deth Conselh dera Val sus eth prètz der anhèt e crabit. S'utilizè eth sagèth deth Conselh dera Val.<sup>81</sup>

Pendent era Segona Republica auec lòc era Guèrra Civila espanhòla de 1936 a 1939. En abriu de 1938<sup>82</sup>, es tròpes nacionaus arribauè ara Val d'Aran. Un còp acabada era guèrra començariè eth periode Franquista. Regim politic e ideologic de caracter totalitari establìt a Espanha peth generau Franco, eth quau exerciè eth poder (1939-1975). Era instauracion deth franquisme significuèc pera Catalonha – atau coma pera resta der Estat – era pèrta des libertats democraticas e era supression des sues institucions de govèrn.

### **Er Estatut d'Autonomia de Catalonha e restabliment des institucions araneses**

Es deputats e senadors de Catalonha elegits enes prumèras eleccions democraticas dera monarquia deth rei Joan Carles I, celebrades eth 15 de junh de 1977, auien iniciat es trabalhs preparatòris entara redaccion d'un Estatut d'Autonomia que seriè conegut coma Estatut de Sau. Era associacion de vesins dera Val nomentada "Es Terçons" reivindicariè de nau es drets aranesi en ua grana concentracion assamblearia qu'amassèc ara totalitat des caps de casa d'Aran eth 22 de seteme de 1978 a Vielha. Aquesta associacion participèc laguens deth projècte der Estatut d'Autonomia de Catalonha.

Era disposicion addicionau prumèra der Estatut d'Autonomia de Catalonha ordene er establiment dera organizacion administratiua dera Val. Eth 13 de juriòl de 1990, eth Parlament de Catalonha aprobe era lei de Regim Especiau dera Val d'Aran restablint eth Conselh Generau e era figura deth Sindic.

Eth 26 de mai de 1991, laguens des eleccions municipaus, se hèren es eleccions ath Conselh Generau d'Aran. Es conselhèrs se repartiren dera següenta manèra: Eth terçon de Pujòl damb 2 conselhèrs; eth terçon d'Arties e Garòs damb 2 conselhèrs; eth terçon de Castièro damb 4 conselhèrs; eth terçon de Marcatosa damb 1 conselhèr; eth terçon de Lairissa damb 1 conselhèr e eth terçon de Quate Lòcs damb 3 conselhèrs.

Eth 17 de junh de 1991 se tornèc a constituir eth Conselh Generau d'Aran damb era eleccion deth Sindic d'Aran.

---

<sup>80</sup> A.G. d'Aran. Ajuntament d'Es Bòrdes

<sup>81</sup> A.G. d'Aran. Ajuntament d'Es Bòrdes

<sup>82</sup> Eth 18 d'abriu de 1938, es tròpes nacionaus entren en Vielha. A.G. d'Aran. Ajuntament de Vielha-Mijaran. Libre d'actes

## BIBLIOGRAFIA

Gracia, Juan Francisco de. Relacion al Rey don Phelipe III nuestro señor, del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran, de los reyes que le han posseído, sus conquistas, costumbres leyes y gouierno. Impressa en Huesca: por Pedro Caberté ..., 1613. [8], 109 [i.e. 112] p.

Gracia, Juan Francisco de. Relacion al Rey don Felipe III<sup>o</sup> nuestro señor, del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran, de los reyes que le han poseído, sus conquistas, costumbres leyes y gouierno. Nueva edicion. Madrid: por D. Antonio Espinosa: se hallará en las librerías de Escribano y Millana, y en la de Monge en Zaragoza, 1793. [4], 140 p., [1] f. pleg. de mapa.

Ordinaciones, pragmática y edictos reales del Valle de Aram [sic] hechos en el año de mil seyscientos diez y seis, por el doctor Iuan Francisco de Gracia, entonces assessor de Ribagorça y visitador real en el dicho valle, y aora del Consejo del Rey nuestro señor en la Real Chancilleria de [sic] del Reyno de Mallorca. En Çaragoça: por Iuan de Lanaja y Quartanet ..., 1618. [4], 62, [2], 117, [13], 43, [5] p.

Ordinaciones, pragmática y edictos reales del Valle de Arán, hechos en el año de mil seiscientos diez y seis por el doctor Juan Francisco de Gracia, entonces assessor de Ribagorza y visitador real en el dicho Valle y aora del Consejo del Rey nuestro señor en la Real Chancilleria del Reyno de Mallorca. Reimpresas a instancia de su governador el brigadier don Pedro de Santamaria y Rutie, del Prior, Consejeros y Syndico ... Barcelona: en la imprenta de Francisco Surià ..., 1752. [4], 224, [8] p.

Madoz, P.- Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar. 10 Vol.- Est. Literario-tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti.- Madrid, 1845

Márquez Pérez de Aguiar, M.- Memoria acerca del Valle de Aran.- Ed. Puigblanquer.- Ed. Puigblanquer.- Gerona, 1878

Marca, P. de.- Histoire de Bearn contenant l'origine des Rois de Navarre, des Ducs de Gascogne, Marquis de Gothie, Princes de Bearn, Comtes de Carcassonne, de Foix, de Bigorre.- Jean Camusat.- Paris, 1640 (Reeditions: Pau: V. Dubarat, 1894)

Jaurgain, J.- La Vasconie. Etude historique et critique sur les origines du royaume de Navarre, du duché de Gascogne, des comtés de Comminges, d'Aragon, de Foix, de Bigorre, d'Alava et de Biscaye, de la vicomté de Béarn et des grands fiefs du duché de Gascognen. Volum II.- Pau, s.e.1898-1902

Ballesteros Beretta, A.- Historia de España y sus relaciones con la Historia Universal. Tomo V.- Barcelona, 1929

Abizanda y Broto, M.- El Índice de Privilegios del Valle de Aran. Comentarios preliminares y transcripción.- Instituto de Estudios Ilerdenses.- Balaguer, 1944

Higounet, Ch.- "Comté e Maison de Comminges entre France e Aragon au Moyen Âge". Bulletin Hispanique, 49 (1947).- Pag. 311-331

Reglà Campistol, J.- "El Valle de Arán y la expansión ultrapirenaica de la Corona de Aragón". Ilerda, 10-11.- 1949

Reglà Campistol, J.- Francia, La Corona de Aragón y la Frontera Pirenaica. La Lucha por el Valle de Arán (s.XII-XIV).- CSIC.- Madrid, 1951. Volum I-II

Reglà Campistol, J.- "Geohistoria del Pirineo en la primera mitad del siglo XV". IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Mallorca 25 septiembre-2 octubre 1955.- Diputación Provincial de Baleares.- Palma de Mallorca, 1955

Liesa Riverola, C.- El Valle de Arán. Comarca piloto.- Editorial Bayer Hnos y Cía.- Barcelona, 1965

Lladonosa i Pujol, J.- Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França.- Rafael Dalmau Editor.- Barcelona, 1967

Higounet, Ch.- Comminges et Aragon au début du XIV siècle. Les passages de la haute chaine luchonnaise. Paysages et villages neufs du Moyen Âge.- Burdèus, 1973. Pag. 439-442

Berthe, M.- Le Comté de Bigorre, un milieu rural au bas moyen âge.- École des Hautes Études.- Sciences Sociales, Centre de Recherches Historiques.- Paris, 1976

López i Palomeque, F.; Majoral i Moliné, R.- La Vall d'Aran. Medi físic i transformació econòmica.- Caixa d'Estalvis de Catalunya.- Barcelona, 1982

Higounet, Ch.- Le Comté de Comminges. De ses origines a son annexion a la couronne.- Ed. L'Adret.- Saint Gaudens, 1984 (Reedición d'E. Privat. Tolosa-Paris, 1949)

Valls Taberner, F.- Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran.- Ed. Promociones y Publicaciones Universitarias, S.A.- Barcelona, 1984

Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Vol. 16.- L'Alt Urgell. La Vall d'Aran. Andorra.- Fundació Enciclopèdia Catalana.- Barcelona, 1984

Comet, R.- L'enclave espagnole du Val d'Aran. Son passé. Ses anciens privilègis, coutumes et relations pastorales dans les Pyrénées centrales.- Ed. L'Adret.- Tolosa, 1985

Calzado, M.- Aran. Pes camins dera nòsta historia.- Edita Direccion de Politica Linguistica dera Generalitat de Catalonha, Conselh Comarcau de Montanha dera Val d'Aran, Ajuntaments d'Aran.- Barcelona, 1986

Ferro, V.- El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta.- Eumo Editorial.- Vic, 1987

Soler i Santaló, J.- Era Val d'Aran.- Ed. Institut d'Estudis Ilerdencs.- Lleida, 1988

Brunet, S.- "L'information dans la guerre sur la frontière pyrénéenne (fin XVIIe siècle-début XVIIIe siècle)". 113 Congrès National des Sociétés Savantes. Tomo I. Strasbourg, 1988. Section d'Histoire Moderne et Contemporaine.- C.T.H.S.- Paris, 1989. Pag. 207-230

Brunet, S.- "Lies et passerries en Vallée d'Aran aux XVIIème et XVIIIème siècles. Suite". Revue de Comminges, 103 (1990).- Pag. 351-373

Còts e Casanha, P. et al.- "Estado de la cuestión sobre las comunicaciones en la Val d'Aran (Lleida)". Simposio sobre la red viaria en la Hispania romana, Tarazona, 1987.- Institución Fernando el Católico.- Zaragoza, 1990.- Pag. 131-142

García Biosca, J.E.; Rich Abad, A.- "En els marges de la corona. Canvi històric i conflictes socials a la Vall d'Aran a finals del segle XIII i principis del XIV". Congreso Internacional Historia de los Pirineos.- UNED.- Madrid, 1991

Paban Pedarròs, M.- La Vall d'Aran: una comarca pirinenca (1901-1931).- Trabalh de credit inedit. Departament d'Història Moderna i Contemporània. U.A.B.- Barcelona, 1992

Atles Comarcau de Catalonha.- Val d'Aran.- Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Institut Cartogràfic de Catalunya.- Barcelona, 1994

Sánchez i Vilanova, Ll.- La Vall d'Aran. Aproximació a la vicisitud i trajectòria històrica que ha influït la singularitat del poble aranès.- FECSA, 1995

Terra Aranesa. II epòca. N° 1.- Fondacion deth Musèu Etnologic dera Val d'aran.- Vielha, 1995

Brunet, S.- "Les lies et passerries des Pyrenées sous Louis XIV, ou l'art d'éviter les malheurs de la guerre?". Les malheurs de la guerre. T.1. De la guerre ancienne à la guerre réglée. 119º Congrès national des Sociétés Historiques et Scientifiques. Section d'Histoire Moderne et Contemporaine. Amiens, 1994.- Ed. Du C.T.H.S.- Paris, 1996. Pag. 273-291

Sanllehy i Sabi, M<sup>a</sup>. A.- Comunitats de veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s.XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica.- Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1996.

Riera Socasau, Joan Carles.- Era sanitat ena Val d'Aran s. XVII e XVIII.- Institut d'Estudis Ilerdencs.- Lleida, 1998

Soler i Santaló, J.- La Vall d'Aran (1906).- Garsineu Edicions.- Tremp, 1998

Poujade, P.- Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies.- PyrèGraph.- Aspet, 1998

Roigé, X.; Ros, I.; Còts, P.- "De la comunidad local a las relaciones internacionales. Los tratados de facería en el Pirineo catalán". VII Congreso de Antropología Social. Reciprocidad, cooperación y organización comunal: desde Costa a nuestros días.- Instituto Aragonés de Antropología.- Zaragoza, 1998. Pag. 135-152

Bausen, un lòc ena frontèra.- Conselh Generau d'Aran.- Huesca, 1999

Calzado de Castro, M.- Es compdes de Vielha.- Conselh Generau d'Aran.- Vielha, 2000

Terra Aranesa. II epòca. N<sup>o</sup> 2.- Fondacion deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran.- Vielha, 2000

Mezquita del Cacho, J.L.; Simó Sevilla, V.- Era Mieja Guadanheria. Era Torneria.- Conselh Generau d'Aran.- 2001

Martínez de Baños, F.- Hasta su total aniquilación. El ejército contra el maquis en el Valle de Arán y en el Alto Aragón, 1944-1945.- Ed. Almena.- Madrid, 2002

Còts e Casanha, P.- Los derechos de paso, pasto y aguas entre Aran, Comenges y Coserans y su relación con los tratados de Lies i Patzeries.- Conselh Generau d'Aran.- 2003

Còts e Casanha, P.- "Aproximació a la interpretació arquitectònica i dels nivells d'ús de la torre del Castèth de Les (Quate Lòcs, Val d'Aran)". Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental. Arbúcies del 5 al 7 de març del 2003. Museu Etnològic del Montseny, 2004. Pag. 421-438

Riera Socasau, J.C.- Era prumèra Guèrra Carlina ena Val d'Aran. Eth fòrt dera libertat e er espitau de Casau, origina dera institucion sanitària aranesa.- Conselh Generau d'Aran.- 2004

Catalunya Romànica.- Enciclopèdia Catalana.- Vol XIII (Val d'Aran)

Dietaris de la Generalitat de Catalunya. 1411-1714. Volumes I-VII.-  
Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya.- Barcelona, 1994-  
2002